

O'SIMLIKLARNING HAYOTIY SHAKLARI

Mukarramoy Ortiqova Nizomiddin qizi

Andijon Davlat Pedagogika Insituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Bialogiya yo'nalishi 1- bosqich 101-guruh talabasi

Annotatsiya: "Hayot shakli" atamasi 1884 yilda daniyalik botanik olim E. Uarming tomonidan taklif qilingan. Hayotiy shakl ostida Uarming "o'simlik (vegetativ) vegetativ tanasi butun hayoti davomida tashqi muhit bilan, beshikdan to tobutga, urug'dan to qurib ketgunga qadar bo'lgan shakl" ni tushungan.

Kalit so'zlar: Hayotiy shakl , buta , yarim buta , ko'p yillik, ikki yillik , bir yillik.

Hayotiy shakl tushunchasi o'simliklarni o'rganishdan kelib chiqqan. Bu atamaning o'zi fanga faqat 19-asrning oxirlarida kirib keldi, ammo tabiatdagi turli xil o'simlik shakllari, turli hududlarning landshaftlarini belgilab, qadimgi davrlarda ham botaniklarni jalb qildi.

Qadimgi yunon olimi va faylasufi, Aristotelning talabasi va do'sti Teofrast (Teofrastus) miloddan avvalgi uch asrdan ko'proq vaqt davomida o'zining "O'simliklar bo'yicha tadqiqotlar" asarida o'simlik morfologiyasida to'plangan bilimlarni tizimlashtirgan, daraxtlar, butalar, mitti butalar, o'zlarni aniqlagan va ularga tavsif bergan. Daraxtlar u magistral bilan o'simlik sifatida xarakterlanadi, butalar - to'g'ridan-to'g'ri ildizdan cho'zilgan ko'plab shoxlar bilan, butalar - ildizdan ko'plab novdalar va ko'plab novdalar beradigan o'simliklar kabi. Giyohlar u ularni hayot davomiyli, kurtaklar, barglar, ildiz tizimlarining tabiati, piyoz va ildiz mevalari borligiga qarab guruhlariga birlashtirdi. U o'simlik shaklining iqlim, tuproq, etishtirish usullariga bog'liqligini ta'kidladi. Hayotiy shakllar guruhlarini Teofrastusga, hozirgi zamonning ko'plab botaniklari singari, o'simliklar taksonomiyasi uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Botanika geografiyasining asoschisi, nemis olimi A. Gumboldt (1769-1859), 19-asr boshlarida turli qit'alar o'simliklari bilan tanishishi natijasida. avval fiziognomik jihatdan farq qiladigan 16 ta, so'ngra 19 ta "asosiy shakl" ni aniqladi: palma, banan, mallow va baobab, xezar, kaktus, orkide, kazuarin, aroid, lian, aloe, yorma, ferns, nilufar, tol, mirtl, melastoma, ignabargli daraxtlar, mimoza, lotus. Bular sistematik guruhlar emas. "Asosiy shakllar" ni tanlash tashqi ko'rinishdagi o'xshashlikka asoslangan. Yorma shakli, masalan, chakalakzorlarni va tor barglari bo'lgan boshqa oilalarning a'zolarini o'z ichiga oladi. Aloe shakliga agave, ananas, pandanus va boshqalar kiradi, turli xil o'simliklarning tashqi ko'rinishining o'xshashligi Gumboldt iqlim, tuproq sharoitlari, balandlik va boshqalar ta'siri bilan izohlanadi.

"Hayot shakli" atamasi 1884 yilda daniyalik botanik olim E. Uarming tomonidan taklif qilingan. Hayotiy shakl ostida Uarming "o'simlik (vegetativ) vegetativ tanasi

butun hayoti davomida tashqi muhit bilan, beshikdan to tobutga, urug'dan to qurib ketgunga qadar bo'lgan shakl" ni tushungan.

Ta'rifdan kelib chiqadiki, hayot shakli o'simlikning hayotining barcha davrlarida atrof-muhit omillarining butun majmuasiga moslashuvchanligini aks ettiradi.

Daniyalik botanik K. Raunkier hayot shakllarini o'simliklarning tashqi muhitga moslashishi natijasida ko'rib chiqdi. U iqlimga hal qiluvchi ahamiyat berdi. Raunkier hayot shakllarini aniqlashda o'simliklarning noqulay mavsumni boshdan kechirishga moslashishidagi farqlarga asoslangan. Ushbu moslashuvchanlik tuproq yuzasiga nisbatan kurtaklarni yoki o'q tepalarini joylashtirishda aks etadi .

Boshqa xorijiy va rus olimlari ham hayot shakllari haqidagi ta'limotni rivojlantirishga katta hissa qo'shdilar. O'simliklar ekologiyasida sinonimlar va ular bilan bog'liq tushunchalar sifatida "o'simlik shakllari", "o'sish shakllari", "biologik tip", "ekobiomorf", "epimorf" atamaları qo'llaniladi.

Daraxt (lotincha: *árbor*) — tana va shoxlari yog'ochlangan ko'p yillik o'simlik. Daraxtlar bo'yiga qarab 3 guruhga: 1) 35 m dan baland (chinor, terak, qora qayin, qarag'ay); 2) 25–35 m (qayrag'och, yong'oq, oq qayin, tol, qatrang'i); 3) 25 m gacha (zarang, chetan, shumurt) bo'linadi. Mevali daraxtlar ham shakliga qarab 3 guruhga: 1) shoxshabbasi ko'p baland bo'lib o'sadigan (nok, gilos, yong'oq, olmaning ayrim navlari); 2) tanasi ko'rimsiz, ildiz bachkilaridan ham ko'payadigan bo'yi past (shaftoli, olmaning pakana xillari, olcha va olxo'rining ayrim turlari); 3) birinchi va ikkinchi guruh oralig'idagi o'rta bo'yi daraxtlar (olma va o'rikning ko'pchilik xillari va navlari, nok, olchanning ayrim turlari)ga bo'linadi.

Buta — tagidan bir-biriga teng tana (poya) larning o'sib chiqishi hamda past bo'lishi bilan boshqa daraxtlardan farq qiladigan o'simliklarning hayotiy shakli. Bo'yi yarim metrdan past bo'lgan, shoxlari yog'ochlangan kalta o'simliklar butacha deb ataladi.

Yarim buta (lot. *Suffrútex*) — o'simliklarning hayot shakli (biomorf); ko'p yillik yarim yog'ochli-yarim o'tsimon o'simlik, buta va butalardan farqli o'laroq, faqat kurtaklarning pastki qismi qotib qoladi va ko'p yillar davomida qishda saqlanadi, yuqori qismi esa sovuq boshlanishi bilan o'ladi, issiqlik boshlanishi bilan qayta o'sadi.

Ko'p yillik o'simliklar -ikki yildan ortiq yashay oladigan o'simliklar. Yer shari florasing ko'pchiligi Ko'p yillik o'simliklaraga kiradi. Ko'p yillik o'simliklar tashqi ko'rinishi va biologik xususiyatlari bilan juda xilma-xildir. Mo'tadil iqlimi kengliklarda Ko'p yillik o'simliklaraning ko'pchilik guruhini o'tsimon o'simliklar, tropik zonalarda esa ko'proq daraxt va butalar tashkil etadi. Ko'pchilik o'tsimon Ko'p yillik o'simliklaro'ning uzoq muddat yashashi ularda poya (ildizpoya, piyozchalar, tunganak piyozchalar) va ildizsimon maxsus (g'amlaydigan) organlar mavjudligiga bog'liq. Ko'p yillik o'simliklaraning yashash muddati keskin farqlanadi va bir necha yildan tortib to 10 va 100 yilgacha, ba'zan, hatto, 1000-yilgacha cho'zilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Botanika (o'smlilar morfalogiyasi va anatomiyasi) M. I. Ikromov, X.N. Normurodov, A. S. Yuldashev.

2. Botanika (o'smlilar anatomiyasi va morfalogiyasi) A.S .Dariyev , T.A.Madumarov, E.Y. Ro'zmatov.

1. 3. И.П Аскарлов, Н.Т Муйдинов // Qoramol terisidan tibbiyotda foydalanish uchun tovarlar olish va kimyoviy tarkibini aniqlash // Журнал химии товаров и народной медицины. 2022. 1 (1), 36-55.

2. I.R Askarov, N.T Muysinov // Determination of chemical composition and antioxidant activity of lemon varieties grown in the natural climate of Uzbekistan ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 2021. 11(11), 599-603.

3. A.I Rakhmonovich, K.S Mizaraimovich, M.N Tohtarovich // Antioxidant activity of lemon varieties mevera and Uzbek fruit // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2022. 12 (5), 799-801.

4. Radjabov O.I., Turayev A.S, Atajanov A.Yu, Muysinov N.T, Avezov H.T, Ruziyeva M.J, Azimova L.B, Buriyev D,A // Study of physico-chemical properties of biomaterial obtained based on structured collagen // Austrian Journal of Technical and Natural Sciences № 7–8 2022 July – August. V. 48-53.

5. Мўйдинов Н.Т., Раджабов О.И., Халилова Г.А., Гулямов Т., Атажанов А.Ю, Тураев А.С. Коллаген асосида олинган плёнкарнинг структурасини ва реологик хоссаларини ўрганиш // Фармацевтика журнали. Тошкент. 2018. №3. – Б.69-72.

6. Патент РУз № IAP 05873. Гулямов Т., Муйдинов Н.Т., Атажанов А.Ю., Жумаева Ш.Х., Шомуротов Ш.А., Раджабов О.И., Тураев А.С. «Способ получения аппликационного средства». 20.06.2019. // Расмий ахборотнома. –2019. –№7.

7. Muysinov N.T., Radjabov O.I., Gulyamov T., Turaev A.S., Atadzhanov A.Yu., Khasanov Sh.M., Yuldashev U.A. Studying role of collagen-film in the wound healing process // XIII International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds. Shangai. 2019. –P.152.

w.w.w. aim.uz

4. w.w.w.fayllar.org